INSONNING QULAY ATROF-MUHITGA BO‘LGAN KONSTITUTSIYAVIY HUQUQLARI TIZIMI VA DAVLAT APPARATI EKOLOKIK SIYOSATI STRATEGIK SAMARADORLIGI

Jo‘rayev O‘zbekxon Dilshodbek o‘g‘li
Farg‘ona davlat unversiteti
jurayevxofiz@gmail.com

Annotatsiya: *Yangi tahrirdagi Konstitutsiya normalari asosida insonning ekologik huquqlari tizimi hamda davlat apparati ekologik siyosatining strategik samaradorligi tahlil qilingan. Atrof-muhitga zarar yetkazganlik uchun ma’muriy-huquqiy sanksiyalar samaradorligini oshirish, ekologik nazorat organlarining diskretsion vakolatlarini cheklash hamda sohada raqamli geo-monitoring va proaktiv kriminologik filtrlarni joriy etish bo‘yicha tizimli tavsiyalar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ekologik huquq, atrof-muhit, davlat apparati, ekologik siyosat, Konstitutsiya, ma’muriy nazorat, sanksiya, raqamlashtirish, inson qadri, profilaktika.*

Аннотация: *На основе норм Конституции в новой редакции проанализированы система экологических прав человека и стратегическая эффективность экологической политики государственного аппарата. Выдвинуты системные рекомендации по повышению эффективности административно-правовых санкций за нанесение вреда окружающей среде, ограничению дискреционных полномочий органов экологического контроля, а также внедрению цифрового геомониторинга и проактивных криминологических фильтров в сфере.*

Ключевые слова: *Экологическое право, окружающая среда, гозаппарат, экологическая политика, Конституция, административный контроль, санкция, цифровизация, достоинство человека, профилактика.*

Abstract: *Based on the constitutional norms in the new edition, the system of human ecological rights and the strategic effectiveness of the state apparatus ecological policy are analyzed. Systemic recommendations are advanced to improve the effectiveness of administrative-legal sanctions for environmental damage, limit the discretionary powers of ecological control bodies, and*

implement digital geo-monitoring and proactive criminological filters in the sphere.

Keywords: *Environmental right, environment, state apparatus, ecological policy, Constitution, administrative control, sanction, digitalization, human dignity, prevention.*

KIRISH

Ommaviy-huquqiy munosabatlarning ekologik boshqaruv sohasida insonning qulay atrof-muhitga bo‘lgan huquqlari shunchaki deklarativ ijtimoiy prinsiplar majmui emas, balki davlat apparati faoliyatining strategik samaradorligini belgilovchi va inson qadrini moddiy proteksiya qiluvchi fundamental ma’muriy-huquqiy filtr hisoblanadi. Global iqlim o‘zgarishlari, ekologik anomaliyalar va tabiiy resurslarning anomal darajada ekspluatatsiya qilinishi sharoitida, milliy ekologik xavfsizlik mexanizmlarining huquqiy asoslarini transformatsiyalash o‘ta yuqori ilmiy-amaliy dolzarblikka ega. Siyosiy-huquqiy sabab-oqibat qonuniyatiga ko‘ra, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi davlat boshqaruvi subyektlarining diskretsion vakolatlarini qat’iy algoritmik mezonlar bilan chegaralash hamda ekologik nazorat tuzilmalarini to‘liq raqamlashtirish — *sabab*, jamiyatda ekologik nigilizm (loqaydlik) inqiroziga barham berishni, inson huquqlari proteksiyasini hamda barqaror ekologik muhitni — *oqibat* real kafolatlovchi bosh drayverdir. Ushbu jarayonlarning konseptual poydevori yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining atrof-muhit daxlsizligiga oid normalarida o‘zining oliy yuridik aksini topgan.

Konstitutsiyaning 49-moddasiga muvofiq, har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to‘g‘risidagi ishonchli axborotga ega bo‘lish huquqiga egaligi hamda davlat atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha choralar ko‘rishi qat’iy mustahkamlangan. Shuningdek, 115-moddaning 4-bandida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi zimmasiga atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy boyliklarni saqlash, iqlim o‘zgarishiga va epidemiyalarga qarshi kurashish sohalarida yagona davlat siyosati amalga oshirilishini ta’minlash majburiyati yuklatilgan. Ushbu normalar ma’muriy apparat faoliyatining bosh yo‘nalishini belgilab, ijro hokimiyatiga barcha ijtimoiy-iqtisodiy tarmoqlarni ekologik talablar asosida muvofiqlashtirish quvvatini taqdim etadi. Biroq, amaldagi boshqaruv amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, ekologik sanksiyalar tizimida inson omilining yuqoriligi hamda

ekologik javobgarlik normalarining tarqoqligi (dekodifikatsiyalashgani) huquqni qo‘llash samaradorligini pasaytirmoqda.

Tadqiqotning bosh maqsadi — konstitutsiyaviy normalar va amaldagi ma’muriy-ekologik qonunchilik prinsiplari sinergiyasida, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat ma’muriy nazorati strukturasini modernizatsiya qilishning kriminologik-huquqiy modellarini ishlab chiqishdan iboratdir. Ekologik inspeksiyalar faoliyatidagi subyektiv aralashuvlarni de-yure cheklash, sanksiyalarni keltirilgan real ekologik zararga muvofiq raqamli algoritm asosida differensiallash hamda ommaviy-huquqiy munosabatlarda insonning ekologik huquqlari proteksiyasini kafolatlovchi yangicha preventiv yuridik mexanizmlarni shakllantirish ushbu maqolaning o‘zak yo‘nalishini tashkil etadi.

Siyosiy-huquqiy determinizm qonuniyatlariga ko‘ra, davlat ekologik boshqaruv tizimida ma’muriy ta’sir choralarining ko‘lami qanchalik aniq raqamli reglamentlar bilan muvozanatlashtirilsa, inson kapitalining ekologik daxlsizligi shanchalik yuqori darajada ta’minlanadi. Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi ommaviy-huquqiy munosabatlar ijro hokimiyati apparatining universal qudratini aks ettirishi sababli, bu sohadagi qonuniylikni faqatgina deklarativ taqiqlar yoki qog‘ozdagi jazo sanksiyalari bilan o‘lchash metodologik xatolikka olib keladi. Strategik samaradorlikka erishishning bosh omili sanoat va xo‘jalik subyektlari tomonidan tabiiy resurslarni g‘ayriqonuniy ekspluatatsiya qilish jarayonlarini latent bosqichidayoq aniqlaydigan proaktiv huquqiy to‘siqlarni raqamlashtirish hisoblanadi. Fuqarolarning o‘z ekologik huquqlaridan va ishonchli ma’lumot olish vositalaridan yetarli darajada xabardor bo‘lmasligi kognitiv huquqiy ong deformatsiyasini chuqurlashtirib, nazorat organlarining diskretsion vakolatlarini suiiste’mol qilishiga latent zamin yaratishi mumkin.

Shu sababli, ekologik qonunchilik va kasbiy majburiyatlar tizimida inson omilining ta’sir doirasini cheklovchi elektron nazorat vositalarini joriy etish ekologik xavfsizlikni ta’minlashning bosh shartidir. Jismoniy va yuridik shaxslarning qulay atrof-muhitga bo‘lgan huquqlari daxlsizligini ta’minlash, ularga beriladigan ruxsatnomalar, litsenziyalar hamda ekologik normalarni buzganlik uchun ma’muriy sanksiyalar qo‘llash tartib-taomillarini raqamli monitoring formatiga o‘tkazish ma’muriy apparat faoliyatini to‘liq shaffoflashtiradi. Vazirlar Mahkamasi tomonidan ishlab chiqiladigan ekologik davlat dasturlarining amaliyoti hamda mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining atrof-muhitni yaxshilash majburiyati faqatgina jamoatchilik nazorati subyektlarining proaktiv ishtiroki bilan integratsiyalashgandagina kutilgan natijani beradi.

Ommaviy-huquqiy munosabatlar doktrinasida insonning qulay atrof-muhitga bo‘lgan huquqlarini real ta’minlash ijro hokimiyati apparatining universal nazorat mexanizmlari qanchalik shaffof va tizimli ishlashiga bevosita bog‘liqdir. Konstitutsiyaning 49 va 115-moddalari normalari tahlili shuni isbotlaydiki, Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi hamda uning hududiy inspeksiyalari jamiyat hayotining barcha sohalarida ekologik qonunchilik ijrosini nazorat qiluvchi imperativ huquqiy qurolga ega. Ma’muriy-huquqiy qonuniyatlarga ko‘ra, davlat organlarining ekologik huquqbuzarlik sodir etgan subyektlarga nisbatan cheklovchi yoki sanksion ta’sir choralarini qo‘llashi — sabab, ekologik muvozanatni tiklash va kelajak avlod oldidagi konstitutsiyaviy mas’uliyatni ta’minlashga — oqibat xizmat qiladi. Biroq, amaldagi ma’muriy amaliyot o‘rganilganda, sanoat chiqindilari, atmosfera havosining ifloslanishi hamda daraxtlarni noqonuniy kesish kabi latent ekologik jinoyatchilik genezisini barvaqt jilovlashda amaldagi ma’muriy sanksiyalarning ta’sir kuchi yetarli emasligi ko‘zga tashlanadi.

Ushbu funksional muammoning bosh sababi — ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi qonunchilikda sanksion choralarni qo‘llashda inson omilining va korrupsion risklarning yuqoriligidir. Amaldagi ma’muriy normalarda ekologik inspektorlar zimmasiga huquqbuzarlik aniqlanganda chorani o‘z xohishiga ko‘ra (ogohlantirish berish yoki minimal-maksimal jarima solish) tanlash kabi keng ko‘lamli diskretsion vakolatlar berilgan. Ushbu diskretsion bo‘shliq amaliyotda sanksiyalar asimmetriyasini keltirib chiqarmoqda: yirik sanoat subyektlari tomonidan atrof-muhitga yetkazilayotgan ulkan iqtisodiy va ekologik zarar uchun solinayotgan ma’muriy jarimalar miqdori ularning daromad profili oldida o‘te kam bo‘lib qolmoqda. Bu esa jazo muqarrarligi prinsipini zaiflashtiradi va huquqbuzarlarda sanksiyalarni shunchaki navbatdagi rasmiy xarajat sifatida qabul qilish refleksini shakllantiradi.

Mudofaa, ekologiya va universal ma’muriy boshqaruv sohasidagi islohotlarni chuqurlashtirish jarayonida jamoatchilik nazorati tizimining real faollashuvi uchun axborot asimmetriyasini bartaraf etish talab etiladi. Aksariyat hollarda, muayyan hududlardagi ekologik monitoring ma’lumotlari raqamli platformalarda real vaqt rejimida shaffof aks ettirilmaydi, bu esa fuqarolarda huquqiy debyutantlik va passivlik kayfiyatini chuqurlashtiradi. Huquq sotsiologiyasi va kriminologik doktrinaga ko‘ra, agar ekologik nazorat strukturalari inson omilidan ajratilib, to‘liq raqamli algoritmik fiksatsiya va aqlli monitoring tizimiga o‘tkazilmas ekan, ma’muriy bosim choralari ekologik anomaliyalarni barvaqt jilovlovchi proaktiv filtr vazifasini bajara olmaydi.

Ekologik boshqaruv sohasida inson qadri va huquqiy xavfsizligini ta’minlashning eng murakkab jihati ekologik nazorat organlari faoliyatida jamoatchilik ishtirokining protsessual kafolatlari yetishmasligi bilan bog‘liqdir. Amaldagi ma’muriy-huquqiy tartib-taomillar sanoat korxonalari yoki qurilish subyektlariga ekologik ruxsatnomalar berish jarayonida muayyan hudud aholisining onlayn fikrini majburiy inobatga olish mexanizmini to‘liq qamrab olmagan. Buning oqibatida, hududiy hokimliklar va tabiatni muhofaza qilish inspeksiyalari tomonidan qabul qilinayotgan bir tomonlama qarorlar fuqarolarning ekologik daxlsizligini poymol etib, ommaviy-huquqiy munosabatlarda chuqur norozilik kayfiyatini vujudga keltirmoqda. Mazkur jarayon huquqiy debyutantlik refleksini kuchaytirib, aholining atrof-muhitni asrash va qonunbuzarliklarga qarshi kurashish borasidagi subyektiv faolligini falajlamoqda.

Shu bilan birga, yashil hududlarni saqlash va daraxtlarni noqonuniy kesish aktlariga qarshi kurashishda faqatgina moliyaviy jarimalarni qo‘llash kriminologik jihatdan kutilgan preventiv samarani bermayapti. Davlat apparati tomonidan belgilangan moratoriy talablarini buzgan qurilish kompaniyalariga nisbatan ma’muriy bosim choralarini qo‘llash jarayonida protsessual asimmetriya ko‘zga tashlanadi. Ko‘p hollarda, yetkazilgan ekologik zararni qoplash majburiyati ma’muriy organlar tomonidan qat’iy va oldindan undirilmaydi, bu esa qonunbuzar subyektlarning jazodan qutilib qolish yoki minimal iqtisodiy yo‘qotish bilan faoliyatini davom ettirish refleksini shakllantiradi. Bunday sharoitda, ma’muriy-huquqiy sanksiyalarning tarbiyaviy va profilaktik kuchini oshirish uchun javobgarlik tizimini shaxsning daromad profili hamda ekologik anomaliyaning miqyosiga qarab avtomatik proporsional hisoblaydigan raqamli filtrlarga integratsiya qilish qonuniy zaruriyatdir.

Demak, insonning qulay atrof-muhitga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlari deklarativ matn ko‘rinishidan faol ishlaydigan tirik tizimga aylanishi uchun ma’muriy apparat universal boshqaruv quvvatini raqamli veto va jamoatchilik ekspertizasi institutlari bilan muvozanatlashtirishi lozim. Ekologik axborotning real vaqt rejimida ochiq taqdim etilishi hamda har bir ma’muriy-ekologik qaror ustidan sud va parlament nazorati filtrlarining proaktiv ishlashi Yangi O‘zbekiston ekologik xavfsizligini ta’minlashning eng bosh strategik imperatividir.

1. Ekologik huquqbuzarliklarni fiksatsiya qilish va sanksiyalar belgilash tizimini to‘liq "Raqamli Geo-monitoring" (Eco-Surveillance) algoritmiga o‘tkazish.

Amaliyotda ekologik inspektorlarning subyektiv diskretsion vakolatlari va jazo turini tanlashdagi inson omili korrupsion risklarni hamda sanksiyalar nomutanosibligini keltirib chiqarmoqda. Taklif: Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi qonunchilikka o‘zgartirish kiritib, ekologik nazorat jarayonlarini to‘liq avtomatlashtirilgan sun’iy yo‘ldosh va dron tizimlariga integratsiya qilish lozim. Ekologik zarar (atmosfera havosining ifloslanishi yoki daraxtlarni noqonuniy kesish) dasturiy ta’minot tomonidan vizual va raqamli ravishda avtomatik qayd etilishi, jarima miqdori esa amaldor aralashuvisiz, subyektning kapital aylanmasi va yetkazilgan real ekologik zararning matematik proporsiyasi asosida avtomatlashtirilgan algoritm orqali hisoblanishi qonunan belgilanishi shart.

2. Fuqarolarning ekologik axborot olish huquqini ta’minlash maqsadida "Ochiq ekologik ma’lumotlar — Jamoatchilik Veto" interaktiv platformasini institutlashtirish.

Konstitutsiyada mustahkamlangan ishonchli ekologik axborotga ega bo‘lish huquqi amaliyotda real vaqt rejimida shaffof emasligi jamoatchilik nazoratini passivlashtirmoqda. Taklif: Mamlakatning har bir hududi kesimida atrof-muhit holatini (havo, suv, yashillik darajasi) soniyalar rejimida ko‘rsatuvchi ochiq elektron xaritani yaratish majburiy etib belgilanishi shart. Har qanday yirik qurilish yoki sanoat loyihasini amalga oshirishdan oldin, ushbu platformada hudud aholisining onlayn ovoz berish (jamoatchilik ekspertizasi) tizimi yo‘lga qo‘yilishi va ekologik ko‘rsatkichlar me’yordan og‘ishgan taqdirda, raqamli tizim ma’muriy organning ruxsatnoma berish harakatlarini avtomatik bloklashi (jamoatchilik vetosi) qonuniy reglamentatsiya qilinishi shart.

Ilgari surilgan proaktiv va ma’muriy-ekologik tashabbuslarning davlat apparati faoliyatiga tatbiq etilishi quyidagi ijobiy natijalarni kafolatlaydi:

Jazo muqarrarligi va adolatlilik**:** Ekologik sanksiyalarning algoritmlashuvi tufayli mansabdor shaxslarning suiiste’molliklariga chek qo‘yiladi, yirik va kichik subyektlar uchun javobgarlik differensiallashib, teng huquqlilik mezonlari qaror topadi.

Latent ekologik jinoyatchilikning kamayishi: Raqamli monitoring tizimi orqali atrof-muhitga tajovuz qilish aktlari u vujudga kelgan dastlabki soniyalardayoq barvaqt jilovlanadi va kriminogen risklar minimumga tushadi.

Jamoatchilik nazorati faollashuvi: Fuqarolarning ishonchli axborot bilan proaktiv ta’minlanishi hamda raqamli veto huquqining berilishi jamiyatda huquqiy debyutantlik va loqaydlik inqirozini sindirib, inson qadri g‘oyasini ekologik munosabatlarda tirik mexanizmga transformatsiya qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, insonning qulay atrof-muhitga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlari tizimi va davlat apparati ekologik siyosatining strategik samaradorligi — faqatgina deklarativ taqiqlarni ko‘paytirish bilan emas, balki ijro hokimiyatining universal ma’muriy boshqaruv kuchini qat’iy protsessual va raqamli filtrlar bilan muvozanatlashtirish orqali ta’minlanadigan deterministik jarayondir. Davlat apparatining barcha ijtimoiy-iqtisodiy tarmoqlar ustidan universal tartibga solish salohiyati — sabab, inson kapitalining xavfsiz taraqqiyoti hamda kelajak avlod oldidagi ekologik mas’uliyat prinsiplari — oqibat bilan doimiy mantiqiy muvozanatda bo‘lishi shart.

Konstitutsiyaning tegishli moddalarida mustahkamlangan ekologik barqarorlik va yagona davlat siyosatini yuritish majburiyati faqat ma’muriy-ekologik normalarning sud va jamoatchilik nazorati amaliyotidagi pishiq talqini orqali o‘zining real isbotini topadi. Ekologik inspeksiyalar faoliyatida inson omilining ta’sirini kamaytirish, komandirlik va nazorat apparatining diskretsion vakolatlarini raqamli algoritmik tizimlarga o‘tkazish hamda aholining huquqiy savodxonligini proaktiv oshirish bugungi ma’muriy islohotlar davrining eng oliy yuridik imperatividir.

Atrof-muhit musaffoligini ta’minlash borasidagi ommaviy-huquqiy munosabatlarni barqarorlashtirish, bevosita ma’muriy-ekologik nizolarni hal etuvchi odil sudlov tizimining to‘liq mustaqilligi va mustaqil ekologik ekspertiza institutining rivojlanishi bilan proprotsional bog‘liqdir. Amaliyotda ijro hokimiyati va nazorat inspeksiyalarining asossiz qarorlari ustidan Ma’muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeks doirasida sud nazorati filtrlarini yanada proaktiv kuchaytirish mansabdor shaxslarning ma’muriy o‘zboshimchaligini de-yure jilovlovchi daxlsiz qalqondir. Shu bilan birga, tarqoq ekologik normalarni yagona va mukammal Ekologiya kodeksiga birlashtirish orqali moddiy va protsessual normalarni unifikatsiyalash, tarmoqlar ustidan boshqaruvni amalga oshiruvchi amaldorlar tizimidagi asimmetriyani va huquqiy bo‘shliqlarni batamom bartaraf etuvchi strategik imperativ hisoblanadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish joizki, taklif etilayotgan avtomatlashtirilgan geo-monitoring platformalari hamda jamoatchilik veto mexanizmlarining qonunchilikka implementatsiya qilinishi boshqaruv apparatida mas’uliyatsizlik va sansalorlik refleksini butunlay yo‘qotadi. Universal ma’muriy buyruqbozlik modelidan to‘liq raqamlashgan, shaffof va inson qadrini himoya qiluvchi muvozanatlashgan ekologik-ma’muriy boshqaruv ekotizimiga o‘tish — Yangi O‘zbekistonda barqaror ekologik makonni real kafolatlashning hamda demokratik huquqiy davlat poydevorini mustahkamlashning eng oliy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi yangi tahriri. – O‘zbekiston
2. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi. 2026
3. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeksi.
4. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – Lex.uz.